

ks. dr hab. Grzegorz Bujak, prof. KUL

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: gbujak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2298-2757>

Nauczanie religii w szkołach w świetle statutów synodów diecezjalnych z okresu międzywojennego (1918–1939)

RELIGIOUS EDUCATION IN SCHOOLS IN THE LIGHT OF DIOCESAN SYNOD STATUTES FROM THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)

Summary

This article discusses the regulations of diocesan synods from the Second Polish Republic concerning religious education in schools. The analysis is divided into five parts. The first part discusses the synod regulations, which indicate the goals that the Catholic Church in Poland set for religious education. The second part discusses the procedures for appointing school prefects and other teachers. The third part analyzes the decisions concerning the duties of prefects in the field of teaching, improving their professional qualifications, and organizing religious practices for students. The fourth part discusses the types and course of religious activities for school youth, while the last part discusses the system of school inspections, which were the most important instrument of church control over religious education in schools.

Keywords: interwar period; Catholic Church; diocesan synods; religious education in schools; religious practices in schools

Streszczenie

W artykule omówiono postanowienia synodów diecezjalnych z okresu II Rzeczypospolitej dotyczące nauczania religii w szkołach. Analiza została podzielona na pięć części. W pierwszej omówione zostały postanowienia synodów wskazujące na cele, jakie przed nauczaniem religii stawiał Kościół katolicki w Polsce. W drugiej omówiono procedury mianowania prefektów szkolnych i innych nauczycieli religii oraz ich kwalifikacje. W trzecim przeanalizowane zostały postanowienia dotyczące obowiązków prefektów w zakresie nauczania, podnoszenia własnych kwalifikacji zawodowych i organizowania religijnych praktyk uczniów. W czwartym omówiono

rodzaje i przebieg praktyk religijnych młodzieży szkolnej, w ostatnim zaś system wizytacji szkolnych stanowiących najważniejszy instrument kościelnej kontroli nauczania religii w szkołach.

Słowa kluczowe: okres międzywojenny; Kościół katolicki; synody diecezjalne; nauczanie religii w szkole; praktyki religijne w szkole

Wstęp

W okresie międzywojennym nauczanie religii we wszystkich typach szkół powszechnych i średnich było ważnym elementem systemu edukacji i wychowania religijnego dzieci i młodzieży. Nauczaniem religii w szkołach na poziomie ogólnopolskim kierowała Komisja Szkolna Episkopatu Polskiego, powołana jeszcze w roku 1917 przez biskupów Królestwa Polskiego¹. Biskupi ordynariusze w swoich diecezjach wprowadzali w życie zalecenia episkopatu z wykorzystaniem miejscowych tradycji nauczania religii i uwzględnieniem możliwości kadrowych oraz specyfiki lokalnej społeczności wiernych. Jednym z instrumentów porządkowania spraw kościelnych w diecezjach po okresie rozbiorów było odbywanie synodów diecezjalnych.

Synody zajmowały się bardzo rozległą problematyką prawno-kościelną, duszpasterską, administracyjną, kadrową oraz omawianą w artykule problematyką nauczania religii w szkołach. Informacje na te tematy znajdujemy zarówno w samych statutach synodalnych, jak i w specjalnych, niekiedy obszernych, instrukcjach dotyczących nauczania szkolnego. Oba typy dokumentacji we wszystkich diecezjach wykazywały znaczne podobieństwo, ale też pewne istotne różnice. Piotr Poręba zwrócił uwagę na fakt, że źródłem tych podobieństw było oddziaływanie Komisji Szkolnej episkopatu na treść postanowień synodalnych². W statutach synodalnych dokonywano głównie adaptacji postanowień zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 roku, dlatego w znacznej mierze powtarzały one zawarte tam sformułowania. Instrukcje synodalne stanowiły integralną część postanowień synodów, były obszerniejsze i uwzględniały lokalne uwarunkowania. Problematykę dotyczącą nauczania religii w szkołach omawiano w dwóch rodzajach instrukcji: instrukcjach dla księży prefektów i instrukcjach dla wizytatorów nauczania religii w szkołach. Było to konsekwencją specyficznego dla prawa kościelnego omawiania wielu zagadnień z perspektywy urzędu i sprawujących go osób powołanych do realizacji wyznaczonych zadań.

1 P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3: *Wiek XIX i XX*, cz. 2, Lublin 1977, s. 161.

2 P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, s. 161.

W dokumentach większości synodów znajdujemy zarówno instrukcje dla księży prefektów, jak i dla wizytatorów religii. Nie było to jednak regułą. Na przykład w aktach synodu warszawskiego znajdujemy instrukcję tylko dla księży katechetów, a płockiego – tylko dla wizytatorów religii³.

W badaniach poddano analizie informacje ze wszystkich statutów synodalnych, które poruszały omawiane zagadnienia⁴. Najwięcej informacji w tym zakresie znajdujemy w postanowieniach synodów: sandomierskiego (1923), kieleckiego (1927), lubelskiego (1928), lwowskiego (1930) i wileńskiego (1931). Zawarte w nich informacje były punktem wyjścia niniejszej analizy. Postanowienia innych synodów wykorzystywano jako uzupełnienie analizy. Synody w okresie międzywojennym odbyły się przede wszystkim w diecezjach dawnych zaborów rosyjskiego i austriackiego i uwzględniały specyfikę tamtych terenów, kształtowaną w kontekście prawnym i historycznym tych zaborów. Synod w diecezji chełmińskiej w 1928 roku – jedyny na ziemiach dawnego zaboru pruskiego – poruszał zagadnienie nauczania religii w szkole w niewielkim zakresie. Artykuł został podzielony na pięć części, w których omówiono postanowienia najważniejsze i najczęściej występujące w dokumentacji wszystkich synodów.

Bibliografia dotycząca nauczania religii w szkołach w okresie międzywojennym jest obszerna, choć dominują w niej zagadnienia katechetyczne i pedagogiczne. Ze względu na interesujące nas podejście historyczne należy zwrócić uwagę na prace Bogdana Stanaszka dotyczącą duchowieństwa sandomierskiego⁵, Adama Szota o abp. Romualdzie Jałbrzykowskim⁶ oraz Danuty Krześniak-Firlej o księżach katechetach w diecezji kieleckiej⁷. Działalność episkopatu w kwestiach szkolnych omówił Stanisław Wilk⁸.

3 *Synodus Archidioecisana Varsaviensis sub Eminentissimo ac Reverendissimo Domino D. Dre Alexandro Kakowski, Dei miseratione et Apostolicae Sedis gratia S. R. E. Presbytero Cardinali Tit. s. Augustini, Archiepiscopo Varsaviensi, Varsaviae in Ecclesia Cathedrali s. Joannis Baptistae A.D. MCMXXII, diebus 4, 5, et 6 mensis Julii celebrata*, Varsaviae 1922, s. 165.

4 W okresie międzywojennym przeprowadzono 16 synodów. W trzech diecezjach: krakowskiej, płockiej i tarnowskiej, odbyły się w 1938 roku kolejne synody, których celem było wprowadzenie do diecezji postanowień I Synodu Plenarnego z 1936 roku. Problematyka objęta badaniami w niniejszym artykule nie występowała w postanowieniach tych synodów. Zob. G. Bujak, *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce 2010, s. 9–11.

5 B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999.

6 A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002.

7 D. Krześniak-Firlej, *Księża prefekci diecezji kieleckiej 1918–1939*, Kielce 2001.

8 S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992.

1. Cele nauczania religii w szkole

Nie tylko biskupi, ale również duchowieństwo parafialne doceniało znaczenie nauczania religii w szkołach. Szkołę uważano za miejsce kształtowania młodego pokolenia i przyszłych elit społecznych różnego szczebla. W ankiecie przedsynodalnej przeprowadzonej wśród duchowieństwa diecezji sandomierskiej lapidarnie napisał o tym proboszcz parafii w Skarżysku: „Kto trzyma ze szkołą, ten trzyma z przyszłością narodu”. Podobnie wyrażał się ks. Tomasz Krauze: „Katechizacja dzieci to jedna z najważniejszych prac kapłanów [...] boć od tego zależy w znacznej mierze przyszłość społeczeństwa”. Natomiast ks. Ludwik Zwoliński podkreślał znaczenie kształcenia religijnego dla jakości przyszłych pokoleń katolików: „katechizowanie szkół i wykład religii wychowuje przyszłych wiernych”⁹. Oprócz takich oczekiwań co do efektów nauczania religii w szkołach pojawiały się też inne głosy, w których domagano się efektów bardziej praktycznych: wdrażania młodzieży do życia parafialnego i praktyk religijnych. Takie głosy pojawiły się m.in. podczas konferencji dekanalnej w 1926 roku w Olkusz, diecezja kielecka:

Szkoły powinny być wyznaniowe według prawa krajowego, trzeba też wymóc prawo, by prefekci mieli podwody. W szkołach i prefekci i nauczyciele przy nauce śpiewu na pierwszym miejscu powinni stawiać pieśni religijne¹⁰.

W postanowieniach synodu kieleckiego znajdujemy echa tych oczekiwań. Między innymi w statucie 298 czytamy: „Synod stwierdza, że wychowanie i wykształcenie młodzieży należy do najważniejszych zadań rodziców, Kościoła i państwa”. Kolejność podmiotów wymienionych w statutach kieleckich wskazywała na ich hierarchię w kwestiach związanych z wychowaniem młodego pokolenia. Przypomnienie tego faktu miało szczególne znaczenie w kontekście dążenia różnych państw do ustanowienia w edukacji prymatu celów państwowych nad religijnymi i indywidualnymi¹¹. W dalszej części statutu 298 znajdujemy krytykę „wyłącznego monopolu szkolnego państwa”, który „sprzeciwia się zarówno prawu moralnemu, jak i chrześcijańskiej ideologii”¹². W statutach wielu diecezji w takich działaniach widziano próby usuwania wpływu rodziców i Kościoła na wychowanie szkolne¹³.

Nieco inaczej sformułowany zapis znajdujemy w statutach synodu lwowskiego: „Za wychowanie religijne i moralne odpowiadają rodzina, Kościół, szkoła i społeczeń-

9 Archiwum Diecezji Sandomierskiej, Akta Synodu 1923, sygn. t. 1, s. 87, 195, 203.

10 Archiwum Diecezji Kieleckiej, Akta Synodu 1927, sygn. OR 4/1b, s. 336–337.

11 R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 68–70.

12 *Synodus Dioecesis Kielcensis 1927*, Kielce [s.a.], s. 201.

13 P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, s. 162–163.

stwo”¹⁴. Na uwagę zasługuje fakt, że zamiast mówić o uprawnieniach państwa, synod mówił o obowiązkach i odpowiedzialności społeczeństwa.

Synod kielecki zwrócił uwagę na fakt, że jednym z ważnych celów nauczania religii na wszystkich poziomach winno być przeciwdziałanie prądom laicyzacyjnym i antyklerykalnym oraz usuwanie wszystkiego, „co by mogło młodzież zniechęcać do Kościoła i do duchowieństwa”¹⁵.

Synod piński, diecezji zróżnicowanej pod względem wyznaniowym i etnicznym, podkreślał znaczenie nauczania katolickiej religii w szkołach, stwierdzając:

Ponieważ liczba szkół ściśle katolickich jest w Polsce nieliczna, rodzice więc i wychowawcy, mają specjalny obowiązek czuwania, ażeby młodzież katolicka była wychowywana w duchu religijnym¹⁶.

Podobne podniosłe sformułowania rzadziej występowały w poświęconych zagadnieniom praktycznym instrukcjach dla księży prefektów. Do wyjątków należy stwierdzenie z instrukcji synodu kieleckiego, mówiące o tym, że „praca kapłana w szkole jest nader ważna dla całej przyszłości religijnej narodu”¹⁷.

2. Mianowanie prefektów szkolnych

Omawiając zagadnienie mianowania nauczycieli religii, należy rozpocząć od postanowień jednego z pierwszych synodów przeprowadzonych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – synodu sandomierskiego z 1923 roku¹⁸. Jego postanowienia w omawianym zakresie odzwierciedlały sytuację wczesnego, przejściowego okresu, zanim decydującą rolę w organizowaniu nauczania religii zaczęły odgrywać porozumienia na poziomie episkopatu i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁹. W instrukcji dla księży prefektów znajdujemy postanowienie mówiące o tym, że: „Wszyscy proboszczowie na mocy swojego urzędu są katechetami szkół powszechnych w swoich parafiach”. Jeśli proboszcz nie był w stanie sam prowadzić nauczania we wszystkich szkołach na terenie parafii, mógł delegować do tego zadania wikariusza lub nauczyciela świeckiego pracującego w danej szkole. Mógł to być zarówno mężczyzna,

14 *Lwowski Synod Archidiecezjalny R. P. 1930*, Lwów 1931, s. 128.

15 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 308.

16 *Prima Synodus Dioecesis Pinskensis ab Episcopo Sigismundo Łoziński anno MCMXXIX celebrata, ab Episcopo Casimiro Bukraba anno MCMXXXIV promulgata*, Pinski 1934, s. 171.

17 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 204.

18 B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej*, s. 115.

19 D. Krześniak-Firlej, *Księża prefekci*, s. 20–31.

jak i kobieta. Dla nauczyciela świeckiego proboszcz musiał uzyskać misję kanoniczną od ordynariusza²⁰.

Natomiast synod kielecki z 1927 roku postanawiał, aby dla nauczania w szkołach powszechnych i średnich biskup powoływał w miejscowościach, w których znajdowało się wiele szkół, „specjalnych księży prefektów”. Chodziło przede wszystkim o tereny Zagłębia Dąbrowskiego i większe miasta w diecezji, takie jak: Kielce, Chęciny i Pińczów. Dopiero w sytuacji, gdy nie było osobnego prefekta szkolnego lub nie mógł on podjąć prowadzenia nauczania we wszystkich szkołach, duchowieństwo parafialne było zobowiązane do prowadzenia lekcji religii w szkole²¹.

Procedura uzyskiwania misji kanonicznej do nauczania religii przez osoby świeckie wpływała z ogólnych przepisów kościelnych i była podobna we wszystkich diecezjach w Polsce. Szczegółowy opis tej procedury znajdujemy w postanowieniach synodu kieleckiego. Udzielić jej mogła tylko kuria diecezjalna na wniosek miejscowego proboszcza, a kandydat musiał spełniać określone wymagania: posiadać kwalifikacje naukowe i pedagogiczne, przekonania katolickie i prowadzić przykładowe życie osobiste. Księża prefekci szkolni otrzymywali misję kanoniczną wraz z dekretem nominacyjnym na to stanowisko. Duchowieństwo parafialne posiadało natomiast misję kanoniczną na terenie swojej parafii na mocy mianowania na urząd parafialny proboszcza lub wikariusza²².

W dokumentach synodów różnych diecezji stosowano różne określenia księży uczących religii w szkołach. Na przykład synod sandomierski nazywał ich „prefektami zawodowymi szkół średnich”²³. W statutach synodów innych diecezji zwani byli najczęściej prefektami.

W postanowieniach synodów znajdujemy niewiele informacji na temat kompetencji księży kandydatów na prefektów szkolnych. W statucie 301 synodu kieleckiego stwierdzono, że nauczanie religii w diecezji powierza się „specjalnym księżom – prefektom”. Stanowisko to mógł objąć wyłącznie duchowny, który po ukończeniu seminarium zdobył specjalne wykształcenie uniwersyteckie lub złożył egzamin przed komisją diecezjalną. Księża prefekci stanowili odrębną grupę duchowieństwa diecezjalnego cieszącą się znacznym prestiżem zarówno wśród kleru, jak i świeckich²⁴. Z czasem

20 *Prima Synodus Dioecesis Sandomiriensis sub Excelentissimo ac Reverendissimo [...] Mariano Ryx Episcopo Sandomiriensi Sandomiriae in Ecclesia Cathedrali Nativitatis B. M. V. A.D. MCMXXXIII diebus 3, 4 et 5 Julii celebrata*, Sandomiriae 1923, s. 203.

21 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 201–202.

22 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 203.

23 *Prima Synodus Dioecesis Sandomiriensis*, s. 203.

24 G. Bujak, *Synody diecezjalne*, s. 211.

zagadnienie nauczania religii tak w szkołach powszechnych, jak i średnich, w tym kryteria mianowania nauczycieli, było w coraz większym zakresie ustalane centralnie przez Komisję Szkolną episkopatu, która działała w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Decyzje te miały charakter ogólnokrajowy i ulegały zmianom wraz ze zmianami zachodzącymi w całym systemie szkolnym okresu międzywojennego²⁵.

Ponieważ mianowanie konkretnego duchownego na stanowisko prefekta było osobistą prerogatywą biskupa diecezjalnego, związaną z jego polityką kadrową, dlatego w postanowieniach większości synodów nie znajdujemy zbyt wielu zarządzeń dotyczących tej kwestii, które mogłyby ograniczać swobodę biskupa w tym zakresie. Najczęściej stwierdzano, że duchowny po otrzymaniu od biskupa nominacji na prefekta miał obowiązek złożenia wyznania wiary i przysięgi antymodernistycznej. Zobowiązywały do tego wszystkie synody. Oba te wymogi były stałym elementem nominacji księży na większość stanowisk diecezjalnych (probostwa, wikariaty, urzędy kurialne i stanowiska w seminariach duchownych)²⁶.

Jedynie w instrukcji synodu wileńskiego znajdujemy więcej szczegółów dotyczących wymogów formalnych, jakie winien dopełnić duchowny po swojej nominacji. W „jak najkrótszym czasie” powinien złożyć w kurii metropolitalnej: świadectwo chrztu, poświadczenie obywatelstwa, dyplom ukończenia studiów, świadectwo lekarskie o zdolności do nauczania w szkołach i życiorys²⁷.

W instrukcji podkreślono, że objęcie urzędu i podjęcie wykonywania obowiązków prefekta może nastąpić dopiero po otrzymaniu „dekretu ordynariusza o wyznaczeniu na stanowisko i dekretu władz szkolnych o zamianowaniu”. Do czasu otrzymania obu tych dokumentów duchowny nie mógł podpisać umowy z konkretną szkołą.

Synod wileński przewidywał również złożenie przez mianowanego prefekta „ślubowania służbowego” w obecności dyrektora szkoły i innego kapłana, którym mógł być „każdy kapłan katolicki, najbliższy znajdujący się od miejsca składania ślubowania”²⁸.

W postanowieniach tego synodu możemy zatem wyróżnić etapy powoływania na stanowisko prefekta, obejmujące współdziałanie biskupa, władz oświatowych i dyrekcji szkoły. Była to najpełniejsza implementacja do przepisów diecezjalnych ustaleń

25 D. Krześniak-Firlej, *Księża prefekci*, s. 91.

26 Ł. Czubla, *Pomiędzy filozofią a teologią. Pytanie o człowieka i jego tożsamość – źródła antropologii teologicznej Karla Rahnera*, „Biełańskie Studia Teologiczne”, 1 (2015), s. 66.

27 *Synodus Archidioecesis Vilnensis ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jalbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 Iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanislai Em. et Vladislai RC. celebrata*, Vilno 1932, s. 216.

28 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 216.

wpracowanych przez episkopat i Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w zakresie procedury mianowania prefektów szkolnych²⁹.

W pełnieniu swoich obowiązków prefekci podlegali zarówno zwierzchności biskupów, jak i świeckich władz szkolnych. Na tę podwójną zależność wyraźnie wskazały synody chełmiński i sandomierski. W statutach synodu sandomierskiego czytamy: „Jakkolwiek prefekt w całej swojej działalności i zasadniczo podległy jest władzy diecezjalnej, jednakże w sprawach zawodowo-nauczycielskich zależny jest także od władz świeckich”³⁰.

3. Obowiązki prefektów szkolnych

W instrukcjach synodalnych dla księży prefektów wiele uwagi poświęcono zakresowi ich obowiązków. Obejmowały one kilka obszarów: nauczanie religii w szkołach, obowiązek dokształcania się w zakresie merytorycznym i sposobów nauczania oraz organizowanie praktyk religijnych dla uczniów. Od właściwego wypełniania przez katechetę tych obowiązków zależało powodzenie nauczania religii w szkołach³¹.

W instrukcjach synodów dla księży prefektów na pierwszym miejscu był wymieniany nakaz posługiwania się aktualnymi i zatwierdzonymi przez episkopat podręcznikami. Synod sandomierski nakazywał, aby „prowadzić w szkołach naukę religii według podręczników i programu zaaprobowanego przez episkopat polski”³². Natomiast synod wileński kładł nacisk na stosowanie się do ich aktualnych wersji „ks. prefekt ma obowiązek dokładnie się zapoznać z obowiązującymi urzędowo programami nauczania w szkole, do której został wyznaczony”³³.

Innym powszechnym nakazem kierowanym w instrukcjach był obowiązek przygotowywania się do prowadzonych lekcji. W zarządzeniach powtarzały się wezwania do sumienności i dokładności. W postanowieniach synodu lubelskiego czytamy: „Najważniejszym warunkiem owocnej pracy w szkole jest przede wszystkim nadzwyczajna sumiennosc”. W rozwinięciu synod nakazywał regularne odbywanie lekcji, a jedyną

29 S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 280–281.

30 *Statuta Synodi Dioecessanae Culmensis Pelplini ab Ilmo ac Revmo D. Episcopo Stanislao Okoniewski habitate A.D. 1928 diebus 27, 28, 29 Decembris*, Pelplini 1929, s. 72; *Prima Synodus Dioecessana Sandomiriensis*, s. 205.

31 P. Poręba, *Dzieje katechetyki*, s. 163.

32 *Prima Synodus Dioecessana Sandomiriensis*, s. 204.

33 *Synodus Archidioecessana Vilnensis*, s. 216.

dopuszczalną przyczyną nieobecności nauczyciela mogła być choroba³⁴. Natomiast synod kielecki nauczał: „Ponieważ owocne sprawowanie pracy pedagogicznej w szkole jest trudne i nie da się doraźnie zaimprovizować, więc ks. prefekt będzie się gruntownie przygotowywał na każdy dzień”³⁵.

Niektóre synody podawały w swoich instrukcjach praktyczne sposoby adaptacji programów katechetycznych do liczby godzin lekcyjnych w roku szkolnym. W postanowieniach synodu kieleckiego czytamy:

Na początku każdego roku szkolnego, w ciągu pierwszych dwóch tygodni, ks. prefekt obliczy z kalendarzyka, ile rzeczywiście w roku bieżącym będzie miał lekcji w każdej klasie; następnie materiał naukowy całego roku podzieli na takąż liczbę tematów lekcyjnych. Cały ten rozkład materiału zapisze sobie do odpowiednich zeszytów i potem zgodnie z rozkładem będzie prowadził poszczególne lekcje³⁶.

Synody nakazywały łączenie wykładu z wdrażaniem do praktyki życia religijnego. Najobszerniejsze instrukcje w tym zakresie znajdujemy w postanowieniach synodu wileńskiego:

Nauczając prawd wiary ks. prefekt winien przede wszystkim baczyć na to, by wpoić w uczniów zasady wiary i obyczajności chrześcijańskiej i dlatego lekcja religii powinna być prowadzona w odpowiednio wysokim nastroju, przejęta głęboką wiarą i miłością Boga i uczniów³⁷.

W tym celu katecheta nie powinien się ograniczać tylko do przekazu wiedzy, ale dążyć do odniesienia jej równoległe do praktyk religijnych:

już na lekcji niech odbywa z uczniami ćwiczenia pobożne, będące w związku z podaną nauką; niech pobudza działwę do aktów wiary, czci, miłości, wdzięczności ku Bogu, synowskiej bojaźni, żalu za grzechy³⁸.

W ramach lekcji należało nauczać modlitw i aktów strzelistych, nakazywać ich praktykowanie w domu, a następnie sprawdzać, czy uczniowie wypełnili polecenia. Przy „nauce moralności i cnót chrześcijańskich” należało wskazywać okoliczności, w jakich można i należy je realizować, odwołując się przy tym do żywotów świętych i wydarzeń z dziejów ojczystych. Jednym z najważniejszych celów nauczania religii, według synodu

34 *Synodus Dioecesis Lublinensis Prima anno MCMXXVIII Diebus 25, 26, 27 Septembris ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Mariano Leone Fulman Episcopo Lublinensi in Ecclesia Cathedrali celebrata*, Lublini 1928, s. 78.

35 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 262.

36 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 262.

37 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 217.

38 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 217.

wileńskiego, było „ukształtowanie chrześcijańskiej woli i sumienia”. Służyć temu miało rozwijanie przekonania o nieustannej Bożej obecności i odpowiedzialności katechety za swoje czyny³⁹.

W statutach kilku diecezji zwracano uwagę na potrzebę utrzymania dyscypliny w czasie lekcji jako koniecznego warunku skutecznego nauczania. W swoich postanowieniach takie zalecenie zamieścił m.in. synod kielecki:

Utrzymanie porządku i karności w klasie jest niezbędnym warunkiem owocnego przeprowadzenia lekcji. Interesujący sposób prowadzenia lekcji najłatwiej zapewnić w klasie spokój i uwagę⁴⁰.

W statutach zwracano uwagę na odpowiednie zachowanie katechety w szkole, stosunek do uczniów i nauczycieli, w tym zasady koleżeńskiej współpracy. Zasadom postępowania wobec uczniów najwięcej uwagi poświęcił cytowany synod wileński⁴¹. Prefektowi nakazywano, aby „przy nauczaniu religii, w rozmowie i stosunkach z uczniami, jak i w całym zachowaniu się unikać wulgarności, wyrażen gminnych itp.”⁴². Synod kielecki nakazywał prefektom poznawanie sytuacji osobistej i rodzinnej uczniów, „które często bywają źródłem trudności wychowawczych”⁴³.

Wszystkie instrukcje dla księży prefektów kładły nacisk na utrzymywanie dobrych relacji z gronem nauczycielskim. W postanowieniach synodu wileńskiego czytamy:

Ks. Prefekt postara się nawiązać życzliwy stosunek z personelem nauczycielskim w szkole. By ten stosunek zachować i podtrzymywać ks. prefekt ma być koleżeńskim, pełnym taktu, uczynności i przyświecać cnotą i gorliwością w pracy nauczycielskiej i wychowawczej⁴⁴.

Synod lwowski nakazywał utrzymywanie przez prefektów dobrych relacji z nauczycielami świeckimi, aby mogli oddziaływać na ich poglądy i postawy: „pozyskawszy zaufanie świeckich kolegów będą się starali oględnie i roztropnie wpływać na ich przekonania i życie religijne”⁴⁵.

W statutach synodu kieleckiego wskazywano na ważną wychowawczą rolę współpracy prefektów z nauczycielami świeckimi:

39 *Synodus Archidioecesisana Vilnensis*, s. 217.

40 *Synodus Dioecesisana Kielcensis*, s. 262–263.

41 A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski*, s. 235.

42 *Synodus Archidioecesisana Vilnensis*, s. 217.

43 *Synodus Dioecesisana Kielcensis*, s. 263.

44 *Synodus Archidioecesisana Vilnensis*, s. 216.

45 *Lwowski Synod Archidiecezjalny*, s. 131.

Ponieważ od nauczycieli w dużej mierze zależy wychowanie młodzieży, prefekci powinni z nimi współpracować, dążyć do możliwie przyjacielskiego życia oraz unikać wszystkiego, co mogłoby naruszyć zgodę i harmonię⁴⁶.

Synod lubelski natomiast nakazywał: „chętnie przyjmować dyżury podczas pauz, wychowawstwo klasy, brać udział w wycieczkach szkolnych, nie uchylać się od pracy w samopomocy szkolnej”. Ponadto należało brać udział w życiu organizacji młodzieżowych, regularnie uczestniczyć w radach pedagogicznych i zebraniach z rodzicami⁴⁷.

Do uczestnictwa w zebraniach z rodzicami zachęcał również synod kielecki:

Ksiądz prefekt będzie uczestniczyć we wszystkich konferencjach grona nauczycielskiego oraz w konferencjach wywiadowczych z rodzicami; rodzicom dzieci wymagających szczególnej opieki wychowawczej, postawi odpowiednie żądania i udzieli niezbędnych informacji pedagogicznych⁴⁸.

W instrukcjach wzywano prefektów do nieustannego rozwoju intelektualnego poprzez czytanie, uczestniczenie w kursach i szkoleniach. Synod wileński nakazywał:

Ks. prefekt będzie usilnie się starał nieustannie doskonalić się w swym zawodzie przez korzystanie ze wskazówek i rad księży wizytatorów, studiowanie potrzebnych gałęzi wiedzy, czytanie odpowiedniej literatury itp.⁴⁹

Synod warszawski polecał „uczęszczać na kursy katechetyczne, organizowane przez władzę duchowną, lub naczelnego wizytatora”⁵⁰.

Synod kielecki kładł nacisk na poznawanie przez duchownych najnowszych osiągnięć w pedagogice i katechetyce:

Ks. prefekt będzie się nieustannie doskonalił w zawodzie pedagogicznym; będzie więc korzystał z wszelkiej pomocy; zaprenumeruje i będzie czytał miesięczniki pedagogiczne, zapozna się z nowymi wydawnictwami w tej dziedzinie; będzie brał udział w wakacyjnych kursach katechetycznych i diecezjalnych zjazdach⁵¹.

W ramach swoich obowiązków prefekci mieli wprowadzać młodzież szkolną w działalność różnych organizacji religijnych. Powszechnie było to uznawane za naturalny skutek nauczania religii i religijnego rozwoju dzieci i młodzieży. W postanowieniach synodu wileńskiego czytamy:

46 *Synodus Dioecesisana Kielcensis*, s. 265.

47 *Synodus Dioecesisana Lublinensis*, s. 78.

48 *Synodus Dioecesisana Kielcensis*, s. 263.

49 *Synodus Archidioecesisana Vilnensis*, s. 221.

50 *Synodus Archidioecesisana Varsaviensis*, s. 166.

51 *Synodus Dioecesisana Kielcensis*, s. 266.

Ks. prefekt będzie się starał zakładać i prowadzić stowarzyszenia religijne takie jak Żywy Różaniec, Stowarzyszenie Dzieciństwa Jezusa, lub inne stowarzyszenia misyjne, Sodalicje Mariańskie, Krucjatę Eucharystyczną.

Jednym z ważnych celów, jakiemu miał służyć udział w tych organizacjach, poza ich celami statutowymi, było „wyrabianie w młodzieży przywiązania do Kościoła i Stolicy Apostolskiej”⁵².

Na ten temat wypowiedział się m.in. synod lubelski:

Prefekt w celu rozbudzenia ducha pobożności wśród młodzieży, przywiązania do Kościoła, odwagi w wyznawaniu wiary, życia według zasad katolickich, ma zakładać i prowadzić za wiedzą dyrekcji szkoły stowarzyszenia religijne, zaaprobowane przez władzę diecezjalną⁵³.

Na kilka miesięcy przed zakończeniem ostatniej klasy w szkole średniej prefekci mieli obowiązek zwrócenia większej uwagi na młodzież, która kończyła edukację. Nakazywano, by organizować dla nich nabożeństwa i pogadanki, w których „należy dać szereg odpowiednich życiowych pouczeń, zabezpieczających wytrwanie w dobrym”⁵⁴.

4. Szkolne praktyki religijne

We wszystkich instrukcjach dla księży prefektów najwięcej uwagi poświęcano obowiązkom w zakresie organizowania życia religijnego w szkole i religijnych praktyk uczniów. Ogólny schemat szkolnych praktyk rocznych, oparty na wspólnej niedzielnej mszy św. i rekolekcjach w wielkim poście, był w każdej diecezji stały. Najbardziej syntetycznie został on omówiony w postanowieniach synodu sandomierskiego. W wykazie obowiązków prefekta czytamy, że ma on nakaz, aby:

W każdą niedzielę i święto roku szkolnego urządzać nabożeństwa szkolne i wygłaszać odpowiednie nauki do młodzieży. Odbyć z młodzieżą spowiedź wielkanocną, poprzedzoną trzydniowymi rekolekcjami; pożądaną jest rzeczą, aby młodzież szkolna odbyła ponadto spowiedź na początku i na końcu roku szkolnego.

W szkołach powszechnych do prefektów należało przygotowanie dzieci do pierwszej komunii św. i bierzmowania⁵⁵.

52 *Synodus Archidioeciesana Vilnensis*, s. 221.

53 *Synodus Dioeciesana Lublinensis*, s. 79.

54 *Synodus Dioeciesana Kielcensis*, s. 264–265.

55 *Prima Synodus Dioeciesana Sandomiriensis*, s. 204.

Synod kielecki zwrócił uwagę na przygotowanie przez księży prefektów dzieci do pierwszej komunii świętej. W jego postanowieniach czytamy: „Ks. prefekt doloży wszelkich starań, aby dzieci szkolne pierwszą spowiedź i pierwszą komunię św. odbyły po starannym przygotowaniu teoretycznym i praktycznym”. W tym celu należało „praktycznie” przeprowadzić rachunek sumienia, przeciwzyć akt żalu, zachowanie przy konfesjonale oraz przyjmowanie komunii świętej. Synod kładł nacisk na wytworzenie odpowiedniej atmosfery sprzyjającej głębokiemu przeżywaniu tych sakramentów i unikanie ich kumulowania:

Przed samą spowiedzią należy przeprowadzić z dziećmi odpowiednie krótkie ćwiczenia duchowe, wytwarzające odpowiedni nastrój duchowy. Ponieważ zbyt duża ilość wrażeń rozprasza uwagę dzieci, więc pierwsza spowiedź i pierwsza komunია będzie odprawiona przez dzieci z większym skupieniem i w lepszych warunkach, jeśli ksiądz prefekt odłączy jedną od drugiej odpowiednim odstępem czasu⁵⁶.

Najwięcej szczegółów dotyczących praktyk religijnych młodzieży szkolnej znajdujemy w postanowieniach synodu wileńskiego. Oprócz zwykłego cyklu nabożeństw dla młodzieży (niedziele i święta), synod nakazywał ich odprawianie w Środę Popielcową, uroczystość Matki Bożej Królowej Korony Polskiej (3 maja), uroczystość patrona szkoły, w dodatkowe dni wspólnej komunii św. dzieci oraz o ile władze szkolne zwolnią młodzież z zajęć, także w dni uroczystości parafialnych i narodowych⁵⁷.

W postanowieniach synodu wileńskiego znajdujemy również najwięcej praktycznych zaleceń dotyczących organizowania nabożeństw szkolnych. Młodzież miała się zebrać na terenie szkoły „w odpowiedniej godzinie”, wychowawcy poszczególnych klas mieli przeprowadzić „kontrolę obecności uczniów” i odnotować nieobecnych. Następnie pod kierunkiem wychowawców „w odpowiednim oryndku” młodzież miała udać się do kościoła i zająć wyznaczone miejsca. W kościele pod kierunkiem prefekta miała miejsce indywidualna lub zbiorowa adoracja. Po nabożeństwie prefekt odczytywał Ewangelię i wygłaszał egzortę. Po jej zakończeniu młodzież miała odśpiewać stosowną pieśń: „hymn narodowy (jedną zwrotkę), albo hymn sodalicyjny, lub kolędę, lub też inną pieśń okresową”⁵⁸.

W postanowieniach wszystkich synodów podkreślano znaczenie nabożeństw związanych z kultem patrona młodzieży św. Stanisława Kostki. Na ten temat czytamy m.in. w postanowieniach synodu sandomierskiego: „Ze szczególną uroczystością należy obchodzić święto św. Stanisława Kostki. Tam gdzie jest większa liczba szkół, należy

56 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 264.

57 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 218.

58 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 218–219.

urządzać wspólne nabożeństwo”⁵⁹. Synod kielecki nakazywał natomiast: „W listopadzie zorganizuje ks. prefekt w miarę możliwości nowennę i uroczysty obchód dnia św. Stanisława Kostki”⁶⁰.

W postanowieniach kilku synodów zwrócono uwagę, aby księża prefekci uczyli chłopców ministrantury i troszczyli się o budzenie powołań kapłańskich. Polecenie takie znajdujemy m.in. w statutach synodu kieleckiego: „ks. prefekt zachęca i uczy chłopców służyć do mszy św. [...] prefekt będzie sobie uważał za obowiązek budzić wśród młodzieży powołania kapłańskie”⁶¹.

5. Kontrola nauczania religii w szkołach

Nauczanie religii w szkołach podlegało kontroli ze strony władz poszczególnych diecezji. Odbывało się to za pośrednictwem specjalnych wizytatorów. Na najniższym szczeblu wizytatorami religii w szkołach byli dziekani. Równolegle w strukturach kurii diecezjalnych działali diecezjalni wizytatorzy religii⁶². Jedną z bardziej szczegółowych instrukcji dotyczących wizytacji szkół zamieścił synod wileński. Opisane w niej procedury obowiązywały zarówno wizytatorów szkół powszechnych, jak i średnich. Wizytacja każdej szkoły w archidiecezji wileńskiej miała się odbywać dwa razy w roku. W związku z tym wizytator miał obowiązek przygotować z wyprzedzeniem roczny plan takich wizytacji na podległym sobie terenie i przesłać go do kurii w celu zatwierdzenia. W ramach przygotowania do wizytacji wizytator miał obowiązek „poznać należycie ustawy szkolne, programy nauczania religii aprobowane przez ordynariusza oraz przepisy dotyczące ćwiczeń religijnych dziatwy szkolnej”. Miejscowy proboszcz powinien z wyprzedzeniem przekazać wizytatorowi plan lekcji religii i informacje o nauczycielach⁶³.

W czasie pobytu w szkole wizytator miał zebrać szereg szczegółowych informacji i na ich podstawie sporządzić sprawozdanie dla kurii. W instrukcji synodalnej czytamy:

Wizytator zbada, kto naucza religii w szkole (prefekt, proboszcz, wikary, nauczyciel świecki), czy nauczyciel świecki posiada misję kanoniczną. Zbada należycie liczbę godzin nauki religii (tygodniowo) i regularność godzin wykładowych,

59 *Prima Synodus Dioecesis Sandomiriensis*, s. 205.

60 *Synodus Dioecesis Kielcensis* s. 204.

61 *Synodus Dioecesis Kielcensis*, s. 263, 265.

62 G. Bujak, *Synody diecezjalne*, s. 212.

63 *Synodus Archidioecesis Vilnensis*, s. 205.

zwróci uwagę na stosunek prefekta do nauczycielstwa i na odwrot, w razie nieporozumień postara się rozpoznać sprawę i załagodzić⁶⁴.

Wizytator miał wysłuchać całej lekcji, aby ustalić: „czy nauka religii odbywa się metodycznie i zgodnie z programem, jakie są używane podręczniki, czy istnieją pomoce naukowe i czy są wykorzystywane”. Oprócz kwestii związanych z prowadzeniem lekcji wizytator miał obowiązek sprawdzić: opanowanie przez dzieci prawd wiary, wyposażenie klas w krzyże lub obrazy świętych, czy istnieje w bibliotece dział książek religijnych, czy ma miejsce odmawianie modlitw przed i po lekcjach, czy uczniowie biorą udział w nabożeństwach, czy posiadają książeczki do nabożeństwa i różańce, jak wygląda służenie chłopców do mszy świętej⁶⁵. W statutach pozostałych diecezji pojawiały się podobne wymagania w zakresie wizytowania nauczania religii w szkołach. Z reguły mniejsze były wymagania co do ich częstotliwości. Zwykle zalecano wizytację każdej szkoły raz w roku. Postanowienia synodu wileńskiego o dwóch wizytacjach rocznie należały do wyjątkowych.

Podsumowanie

Z przedstawionej analizy postanowień synodów diecezjalnych z okresu międzywojennego dotyczących nauczania religii w szkołach wynika, że władze kościelne doceniały jej znaczenie i widziały w niej jeden z istotnych elementów kształtowania postaw religijnych i moralnych dzieci i młodzieży. Synody wskazywały na znaczenie nauczania nie tylko dla przekazywania wiedzy religijnej, ale znaczny nacisk kładły na jej łączenie z rozwojem życia religijnego i przywiązania młodzieży do religii i Kościoła. Realizacji tych celów miały służyć zarządzenia szczegółowe omówione w powyższym artykule.

Objęcie kształceniem i wychowaniem religijnym w duchu tradycji katolickiej młodzieży w okresie formowania się postaw indywidualnych i społecznych utrwalало znaczenie katolicyzmu jako fundamentu wartości młodego pokolenia w niepodległej Polsce. Umacniało jego wspólną podstawę aksjologiczną.

Nauczanie religii w szkole w okresie międzywojennym było jedną z wielu wspólnych i ponaddiecezjalnych inicjatyw polskiego Kościoła. Zaprezentowane treści postanowień synodów wykazują znaczne podobieństwo modelu nauczania religii w szkołach wszystkich polskich diecezji i ich ewolucję w czasie uchwytą przy porównywaniu treści postanowień pierwszych synodów z synodami z lat 30. XX wieku. O ile synod sandomierski z 1923 roku podkreślał odpowiedzialność miejscowego proboszcza za

64 *Synodus Archidiecezana Vilnensis*, s. 205.

65 *Synodus Archidiecezana Vilnensis*, s. 205–206.

nauczanie szkolne, o tyle synody z końca lat 20. i późniejsze podkreślały znaczenie grupy księży prefektów realizujących w kwestii nauczania zalecenia ogólnopolskie i ponaddiecezjalne formułowane przez Komisję Szkolną episkopatu.

Przedstawiona analiza wybranych postanowień synodów pozwala stwierdzić istnienie procesów unifikacyjnych w omówionym obszarze. Jednak ustalenie ich bardziej szczegółowego zakresu i skuteczności, w tym szczególnie na terenach wielowyznaniowych i wieloetnicznych, wymaga dalszych badań i poszerzenia podstawy źródłowej.

References/Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Diecezji Kieleckiej, Akta Synodu 1927, sygn. OR 4/1b.

Archiwum Diecezji Sandomierskiej, Akta Synodu 1923, sygn. t. 1.

ŹRÓDŁA DUKOWANE

Lwowski Synod Archidiecezjalny R. P. 1930, Lwów 1931.

Prima Synodus Dioecisana Pinskensis ab Episcopo Sigismundo Łoziński anno MCMXXIX celebrata, ab Episcopo Casimiro Bukraba anno MCMXXXIV promulgata, Pinski 1934.

Prima Synodus Dioecisana Sandomiriensis sub Excelentissimo ac Reverendissimo [...] Mariano Ryx Episcopo Sandomiriensi Sandomiriae in Ecclesia Cathedrali Nativitatis B. M. V. A.D. MCMXXIII diebus 3, 4 et 5 Iulii celebrata, Sandomiriae 1923.

Statuta Synodi Dioecisanae Culmensis Pelplini ab Illmo ac Revmo D. Episcopo Stanislao Okoniewski habitate A.D. 1928 diebus 27, 28, 29 Decembris, Pelplini 1929.

Synodus Archidioecisana Varsaviensis sub Eminentissimo ac Reverendissimo Domino D. Dre Alexandro Kakowski, Dei miseratione et Apostolicae Sedis gratia S. R. E. Presbytero Cardinali Tit. s. Augustini, Archiepiscopo Varsaviensi, Varsaviae in Ecclesia Cathedrali s. Joannis Baptistae A.D. MCMXXII, diebus 4, 5, et 6 mensis Iulii celebrata, Varsaviae 1922.

Synodus Archidioecisana Vilnensis ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jalbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 Iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanislai Em. et Vladislai RC. celebrata, Vilno 1932.

Synodus Dioecisana Kielcensis 1927, Kielce [s.a.].

Synodus Dioecisana Lublinensis Prima anno MCMXXVIII Diebus 25, 26, 27 Septembris ab Excelentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Mariano Leone Fulman Episcopo Lublinensi in Ecclesia Cathedrali celebrata, Lublini 1928.

OPRACOWANIA

Bujak G., *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922–1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce 2010.

Czubla Ł., *Pomiędzy filozofią a teologią. Pytanie o człowieka i jego tożsamość – źródła antropologii teologicznej Karla Rahnera*, „Bieleńskie Studia Teologiczne”, 1 (2015), s. 65–85.

Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSRR 1917–1939. Zarys historii*, Lublin 1997.

Krześniak-Firlej D., *Księga prefekci diecezji kieleckiej 1918–1939*, Kielce 2001.

- Poręba P., *Dzieje katechetyki*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 3: *Wiek XIX i XX*, cz. 2, Lublin 1977, s. 125–185.
- Stanaszek B., *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918–1939*, Lublin 1999.
- Szot A., *Abp Romuald Jałbrzykowski metropolita wileński*, Lublin 2002.
- Wilk S., *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1992.

